

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 40 – Sayfa / Page:9-26
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 15.04.2018 Kabul/Accepted: 23.06.2018

HİTİT İMPARATORLUK DÖNEMİ KRALLIK ASASI

KINGDOM SCEPTER DURING THE HITTITE IMPERIAL PERIOD

Öğr. Gör. İsmail COŞKUN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
ismailcoskun@yyu.edu.tr

Öz

Anadolu'nun ilk büyük devletini kuran Hititler, yaşadıkları dönemde birçok askeri, siyasi ve sanatsal başarı sağlamıştır. Hititler ile ilgili yapılan çalışmalar sayesinde her geçen gün, büyük bir imparatorluk kurmuş olan bu uygarlık daha iyi tanınmaktadır. Hititler üzerinde birçok araştırma makale ve kitap olmasına rağmen, bu uygarlıkla ilgili hala bilinmeyen konular vardır. Latince bir kelime olan lituus, ucu kıvrık asadır. Alacahöyük'te bulunan asa başı olduğu düşünülen nesnelere ve bir Frig Tümülüsü'nde bulunan eğri asaların dışında Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait lituusun kendisi bulunamamıştır. Anadolu'da MÖ 2. binin başından itibaren görülen lituuslar, Hitit tasvirli eserleri ve yazılı belgelerinden anlaşıldığı üzere genellikle krallar ve bazı tanrısallıkların ellerinde görülmektedir. Bu çalışmada Hitit öncesi ve çağdaşı komşu uygarlıklarda kullanılan lituuslar incelenmiş ve Hititlerde kullanılan lituusun kökeni açıklanmaya çalışılmıştır. Lituusun Anadolu'da ortaya çıkışı, dönemler bazında gelişimi ve değişimi ele alınmıştır. Hitit İmparatorluk Dönemi sanat eserleri ve Hitit yazılı belgeleri incelenerek Hitit krallarının kullandığı lituusların kullanım amaçları ile ne şekilde kullanıldıkları araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Lituus, Eğri Asa, Hitit Kralları, Hitit Kral Kıyafetleri.

Abstract

Hittites founded the first great state of Anatolia and provided many military, political and artistic achievements in the period they lived. Thanks to the studies made about the Hittites, this civilization which has formed a great empire now has known better. Although there are many research articles and books on the Hittites, there are still unknown topics about this civilization. Lituus is a Latin word, stands for curved staff. Apart from the objects that thought as staff head found in Alacahöyük and curved staffs found in a Frig Tumulus, lituus wasn't found in Hittite Empire Period. In Anatolia, Lituuses were seen since starting second thousand B.C. usually in kings and some divine's hands as it was understood from depictions work of art and Hittite writing documents. In this study, the lituuses used before Hittites and by the contemporary neighboring civilizations with Hittite are evaluated and the origin of lituus used by Hittites is tried to be explained. The emergence of Lituus in Anatolia, development, and change of Lituus on the basis of the periods are discussed. Hittite art in Hittite Empire Period and Hittite written documents are investigated to find out the purposes and in what way Lituuses were used by the Hittite kings.

Keywords: Hittites, Lituus, Curved Staff, Hittite Kings, Hittite King Costumes.

1-Giriş

Hititçesi ^{Glš}kalmuş olan Hitit krallık asaları, eğri asa ya da lituus¹ olarak adlandırılmaktadır. Hitit kralları ayak bileklerine kadar inen özel bir cübbe ve uçları yukarı kalkık ayakkabı ile başlık giyerlerdi (Gurney, 1990: 62). Hilal kabzalı kılıç ve ellerinde krallık alameti olan lituus taşırıldıkları (Alp, 1948: 10).

Bilinen ilk eğri asa Yakındoğu'da İsrail'de Judah Çölü'nde bulunmuştur (Bar-Adon, 1980: 248). Küçük ve bakırdan yapılmış olarak bulunan bu asa, Mısır Firavunlarınca kullanılanlara benzemektedir. Beraberinde bulunan nesnelere birlikte tarihlendirildiğinde MÖ 4. binin ortalarına tarihlenmektedir (Bar-Adon, 1980: 248).

¹ Hititlerde bazı tanrısallıkların ve kralların simgesi olan, kökeni tam olarak açığa çıkmamış lituus, Latince bir kelimedir. Latince lituusun üç farklı anlamı vardır, uğurlu çubuk, trompet ve son olarak mecazi bir anlamı da işi düzenleyen, sinyal verendir. Yunanca'da kaygan taş, keten, mihrap, istemek, dua etmek, yalvarmak ve sadelik anlamları vardır. Klasik Dünya'da özellikle Antik Roma'da bir rahip memur olan Augurlar tarafından tutulan lituusların (Collon, 1983: 253); esas rolü kuşların uçuşunu araştırarak tanrıların isteklerini yorumlamaktı (Saltuk, 1990: 35, 113) ve yine Roma'da, Romulus lituusla ve kırmızı bakır at arabasıyla Roma'nın çevresel sınırını çizmiştir. Keltlerde eski Bröton papazlarının vasıfları arasında Lituus isimlendirilmekteydi. Etruri'de Derebeyi şefler kullanırlardı. Baltelerde lituus geyik boynuzudur ve keskin bir tırpandır. Esthanie'de kutsal biri tarafından takdis edilmiş tahta bir çoban sopasıdır ve sopanın üzerinde tasavvuf işaretleri bulunmaktadır (Smith & D.C.L., 1875: 709).

Eğri asanın ilk tasviri ise Mısır'da MÖ 4. binin sonlarına tarihlenen fildişinden bir bıçak üzerinde görülmektedir (Hayes, 1953: fig.21). Frizde, erkek figürlerin bazılarının, omuzları üzerinde eğri asa yer alır. Mısır'da eğri asanın kendisi ve tasvirleri erken dönemlerden beri görülmektedir. Özellikle MÖ 3. bin ve 2. binde eğri asa kullanımı artmaktadır (Lumsden, 1992: 107). Mısır'da Tanrı Osiris'in (resim 1) atribütü olan eğri asanın, erken dönemlerde kabile reislerince, daha sonra Osiris'in yaşayan kişilikleri de olan firavunlarca taşındığı görülür (Hayes, 1953: fig.117).

Resim 1: Tanrı Osiris (Robins, 1997: fig. 31).

Güney Mezopotamya'da MÖ 4. binin sonları ve Eski Babil (MÖ 2000-1595) Dönemi gliptik sanatında da eğri asa kullanılmıştır (Lumsden, 1992: 107). Akadça'da gamlu olarak adlandırılan eğri asa (Lumsden, 1992: 107), genellikle Babilli Tanrı Amurru (çizim 1) ile birlikte görülmektedir (Black & Green, 2003: 130). Ayrıca Eski Babil Dönemi'nde gamlu, Tanrı Amurru 'nun dışında krallar ve belirli rahiplerle de bağlantılıdır (Lumsden, 1992: 107).

Çizim 1: Tanrı Amurru.(Black & Green, 2003: 130/106).

Suriye Sanatı'nda eğri asa yaklaşık olarak Asur Ticaret Kolonileri Çağı ve biraz sonrasına denk gelen Eski Suriye Dönemi'yle (MÖ 1850-1620) sınırlıdır (Lumsden, 1992: 107). Suriye, bu çağlarda, Kuzey Mezopotamya şehirleriyle, Babil ve Anadolu ile ticari, politik ve sosyal ilişkiler içindeydi. Eski Suriye Dönemi Mühürleri'nde kanatlı güneş kursu ve anka gibi Mısırlı motiflerin bulunması Suriye'nin Mısır ile olan ilişkileri ile ilgilidir (Collon, 1983: 253).

Anadolu'da ilk defa MÖ 3. binin sonuna tarihlenen Alacahöyük Kral Mezarları'nda, lituusların bir parçası olduğu düşünülen, üç tane hilal şeklinde, 18.2, 4.6, 3.9 cm ölçülerinde içi boş asa sapı bulunmuştur (Koşay, 1951: 72). Ayrıca Frig Dönemi'ne ait Gordion Tümülüs III'te de eğri asaların kendisi ele geçmiştir (Körte, Körte, & Kobert, 1904: 53, fig.14).

Anadolu'daki sanat eserlerinde ise en erken eğri asa örneği Karum/Kaniş II'de bulunan silindir mühürlerdeki, Anadolu üslubunda Av Tanrısı veya Kırların Koruyucu Tanrısı ^DLAMA ile birlikte görülmektedir (Leinwand, 1984: pl. 14, 49; N. Özgüç, 1965: 24, lev. XXII64). Ayrıca Karum/Kaniş Ib ve Konya Karahöyük'te Eski Suriye Üslubu Mühürler üzerinde eğri asalar görülmektedir, bu eğri asaları Erkanal (1993: 121) silah, Alp (1994: 118) lituus olarak yorumlamıştır.

Hititlerde eğri asa kullanımını, hem tasvirli sanat eserleri hem de yazılı belgeler sayesinde bilmekteyiz. Sedat Alp 1947 ve 1948 yıllarında yazılı metinlere göre Hitit Krallık Asası ile ilgili çalışmalar yapmıştır (Alp, 1947: 164-175; 1948: 320-324). Çalışma yazılı metinler üzerinden krallık asasının Hititçe kelime anlamı üzerinedir.

Bu çalışmada Hitit İmparatorluk Dönemi sanat eserleri ve Hitit yazılı belgeleri incelenerek Hitit krallarının kullandığı lituusların kullanım amaçları ile ne şekilde kullanıldıkları araştırılmıştır.

2-Hitit İmparatorluk Dönemi Krallık Asası

Hititler'de Lituus, Erken Hitit Dönemi'nde tasvir edilmeye başlamış, imparatorluk ve Hititler'in yıkımından sonra kurulan Geç Hitit Şehir Devletleri'nde de görülmeye devam etmiştir. Alp (1947: 164-175) ucu kıvrık asanın yani lituusun Hitit metinlerindeki adının ^{GIŞ}kalmuş olduğunu söylemiştir. Alp (1948: 302) metinlere göre ^{GIŞ}kalmuş'un bir krallık alameti olduğunu ve sadece krallar tarafından kullanıldığını söylemektedir. Ayrıca gene metinlerde ^{GIŞ}PA ile ifade edilen ideogram da tanrı esasıdır (Alp, 1948: 302).

Krallık esası olan ^{GIŞ}kalmuş sadece bayram ritüellerinden ANTAHŞUM ve KI-LAM festivallerinde geçmektedir² (Haas, 1994: 203). Törenlerde ^{GIŞ}kalmuş'un büyük bir alet olduğu anlaşılmaktadır. Alp (2005: 53), Alacahöyük'te bulunmuş olan madeni lituus parçalarını tartmış ve bunların yarım kilogramdan fazla olduğunu söylemiştir. Ayrıca Alp'e göre (1948: 302) krallar, seyahat ederken ve tahta otururken bu aleti taşımamaktadır.

Yazılı belgeler incelendiğinde ^{GIŞ}kalmuş yalnızca kralın kullandığı bir çeşit asa olarak görülmektedir.

Metinlerde kral helantuva evinden geldiğinde, kral tanrılara içki sunduktan sonra, kral ekme kırıarak tanrıya kurban ettikten sonra Saraylı Ağasının krala ^{GIŞ}kalmuş'u verdiği yazmaktadır (KUB XXVIII 9 1 IV; KUB XXXIV 130 II; KUB X 21 I).

Ayrıca kral tahta geldikten sonra ^{GIŞ}kalmuş'u tahtın üzerine koyduğu söylenmektedir. "Kral (ile) Kraliçe oturunca, kral ^{GIŞ}kalmuş'u (tah)ta koyar." (KUB II 10 III 9; benzerleri KBO IV9 III 29, KUB X 3 122, I 7 II 9, XX69, 3, XXV 16 16). Benzer bir metinde de "Kral ve Kraliçe tahta otururlar. Mabeyinci (silahtar) altın kargının gümüşten kınını ve ^{GIŞ}kalmuş'u içeri getirir ve altın kargının gümüşten kınını krala verir. ^{GIŞ}kalmuş'u ise kralın sağına tahtın üzerine koyar." (Ünal, 2003: 96). Buradan da kral ve kraliçenin mabette oturdukları zaman, silahtar tarafından ^{GIŞ}kalmuş'un tahtın üzerine veya kralın sağ tarafına konulduğu görülmektedir.

² ANTAHŞUM ya da çiğdem şenliği Arinna ve Hatti ülkesi tanrıları ve Güneş Tanrıçası için yapılan iki önemli ilkbahar şenliğinden biridir (Bryce, 2002: 211; Ünal, 2003: 95). Şenlik 38 gün sürer ve ayinleri Hattuşaş'la ülkenin diğer önemli dini merkezlerinde gerçekleştirilirdi (Bryce, 2002: 211; Ünal, 2003: 95). Bu bayram karların eriyip, kırlarda ilkbaharın müjdecisi çiğdem çiçekleri açmaya başladığında kutlanırdı (Ünal, 2003: 95). KI-LAM şenliği "Pazaryeri?" sadece üç gün sürerdi ve tamamen başkent ve yakın çevresiyle sınırlıydı (Bryce, 2002: 212; Ünal, 2003: 98). Fırtına Tanrısı'nın ön plana çıkartılarak heykelinin tapınağından alınıp öküz arabasıyla kentte dolaştırılması ile tören devam ederdi (Bryce, 2002: 213). Ancak otuzdan fazla diğer ilahlar da şenlikte onurlandırılırdı (Bryce, 2002: 213).

Metinlerde geçen saray görevlilerinden birinin asa taşımayla ilgili bir görevi olduğu anlaşılmaktadır. Saray görevlisi kralın demir mızrağı, ^{GIS}kalmuş ve kamçısını taşır, bazen kral ve kraliçe otururken, saray görevlisi ^{GIS}kalmuşu tahtın yanındaki platforma koyar (Güterbock & Hoffner, 1980: 183; KUB 182 183 ii 181-188).

^{GIS}kalmuşun dışında metinlerde tanrılık asası olarak geçen ^{GIS}PA bazı özel rahipler dışında tanrılar tarafından kullanılmaktadır (Alp, 1948: dipnot 5; Baltacıoğlu, 1995: 44). ^{GIS}PA yazılı belgelere göre genellikle ağaç(Ünal, 2003: 96) çok az da altın, gümüş ve tunçtan yapılmıştır (Baltacıoğlu, 1995: 44).

Metinlerden öğrenildiğine göre bu asayı Fırtına Tanrısı ZABABA, Hilaşşi, Zali(ia)nu, Katahziuuri, Şuualiat gibi tanrılar ve Tanrıça Iaiya (yaya) kullanmaktadır(Alp, 1948: 310; Baltacıoğlu, 1995: 44, KBO II 41 I 40,31, KUB XX 80 III 16, KUB XX 80 III 17, KUB X 11 III 12 IV 16, KUB X 68-47, KUB XXX III 96 113, KUB XXXIII 102). ^{GIS}PA'nın Büyük Krallar tarafından kullanıldığına dair herhangi bir belge bulunamamıştır.

Hişuwa³ bayramında geçen törenlerden birinde ^{GIS}PA ile kralın sırtına vurulmaktadır ve daha sonra kral dayak yediği bu asayı öpmektedir (Ünal, 2003: 98). Ünal'a göre (2003: 98), burada kral, tanrının gücünü ve otoritesini kabul etmektedir.

Hitit sanat eserlerinde lituus tasvirleri Erken Hitit Dönemi'nden dört kabartmalı vazo ve iki silindir mühür üzerinde görülür. Tyskiewicz ve Aydın mühürlerinde de bulunan lituus tasvirleri (Alp, 1999: 44, 49), Suriye kökenli mühürlerde görülen eğri asaların bele konuluş biçimine benzemektedir (Erkanal, 1993: Ib/05, Ib/05). Erken Hitit Dönemi'nde vazolar üzerindeki lituus tutan figürlerin kimlikleri tam olarak bilinmemektedir. Fakat Hüseyinded'e bulunan iki vazo (Sipahi, 2001: 108; Yıldırım, 2005: 761, 762), Bitik (T. Özgüç, 1958: 2) ve İnandık Vazoları'nda (T. Özgüç, 2004: 25) görülen figürler, Hitit yazılı belgelerinde anlatılan bayram törenlerindeki asa taşıyıcılarını anımsatmaktadır.

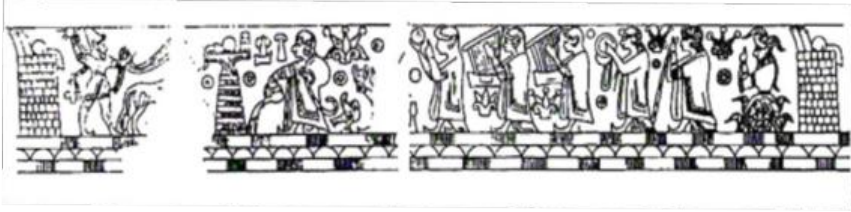
Hitit İmparatorluk Dönemi ve Geç Hitit Dönemi'ndeki lituus tasvirleri, Hitit yazılı belgelerinde okunduğu biçimde, kralların ya da tanrısallıkların ellerinde görülmektedir.

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde, lituusun kullanımında gözle görülür biçimde bir artış meydana gelmiş ve Büyük Kral genellikle lituusla birlikte gösterilmiştir. Hitit İmparatorluk Dönemi kral tasvirli sanat eserlerinden Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde bulunan Yumruk Biçimli Törensel İçki Kabı, Sirkeli Kaya Anıtı, Yazılıkaya 64 no'lu

³ İlkbaharda kutlanan Hurri - Kizzuwatna kökenli bir bayramdır (Ünal, 2003: 98).

Kabartma, Yazılıkaya 81 no'lu Kabartma, Alacahöyük Sfenksli Kapıyı Ait Tapınma Tasviri, Alacahöyük Kent Duvarı Kapısının Solundaki Kabartmalı Orthostat, Bir Küp Üzerindeki Hitit Silindir Mühür Baskısı, II.Muvatalli'nin (1295-1272) mühür baskıları ve III. Muṣili'nin (1272-1267) Mühür Baskısı'nda, kralların tuttuğu lituusların hepsinde ucu kıvrık kısmı aşağıya bakmaktadır⁴.

Yumruk biçimli törensel içki kabında (Çizim 2) tanrıya libasyon yapan, yüzü sunağa doğru dönük sol elinde lituus tutan bir kral figürü bulunur (Güterbock & Kendall, 1995: 56). Figürün başının hemen üzerinde, sol tarafında "Büyük Kral Tuthalya" hiyeroglif yazısı yer alır (Güterbock & Kendall, 1995: 56). En arkadaki figür, Kendall'a göre (1995: 54) bir bitki tanrısıdır. Alp'e göre (1999: 29) ise bu figür, herhangi bir tanrı değil Tuthalya'nın hayvan maskeli halidir.

Çizim2: Yumruk Biçimli Törensel İçki Kabı (Güterbock & Kendall, 1995: fig. 3.7).

Adana'da Sirkeli yakınlarında bulunan Sirkeli Kaya Anıtı'nda (Çizim 3), Kral Muvatalli betimlenmiştir (Akurgal, 1995: şek.64; Bittel, Naumann, & Otto, 1967: 25; Darga, 1992: res. 178). Kral yuvarlak başlıklı, uzun mantolu, ucu kıvrık ayakkabılıdır ve sağ elini dua jesti şeklinde yukarı kaldırırken sol eliyle de lituus tutmaktadır. Anıtın, Kral II. Muvatalli'nin Kadeş Savaşı'nda yaralanıp Adana Sirkeli yakınlarında öldükten sonra yapılmış olabileceği de düşünülmektedir (Ünal, 2002: 80). Sirkeli kaya kabartmasında yer alan yazıt, "Muvatalli Büyük Kral, Kahraman, Ha(tuşi)li Büyük Kral, Kahraman" şeklinde okunmuştur (Güterbock, 1997: 104).

⁴ Bu eserlerin dışında, Yazılıkaya 34 no'lu Kabartma, Boğazköy Güneykaled 2 no'lu Tonoğlu Odanın Arka Duvarındaki Kabartma, Karkamış'tan Altın Heykelcik, Katip Lat-Kur'un Mühür Baskısı, Yale Babylonian Koleksiyonundaki Silindir Mühür, Fitzwilliam Müzesindeki Silindir Mühür, İni-Teşup'un Silindir Mührü, Pihaziti'nin Silindir Mührü, Sharunawa'nın Silindir Mühür Baskısı, Ugarit'ten Silindir Mühür Baskısı, Megiddo Levhacıği üzerinde lituus tutan figürler bulunur. Bunların kral veya tanrı oldukları tartışıldığı için kral figürlerinin içinde incelenmemiştir. Tartışılan bu eserlerdeki figürlerin hepsinde lituusun kıvrık ucu aşağıya bakacak şekilde gösterilmektedir. Tartışmalar için bkz., (Beckman, 1981: 132; Börker-Klahn & Börker, 1975: 26 vd.; Ensert, 2005b: 38 vd.; Güterbock, 1993: 226; Lumsden, 1992: 104 vd.).

Çizim 3: Sirkeli Kaya Anıtı (Akurgal, 1995: şek.64; Bittel et al., 1967: 25; Darga, 1992: res. 178).

Yazılıkaya 64 no'lu Kabartma'da (çizim 4) Yazılıkaya A odası büyük galeride, ana odanın giriş kısmının sağında tanrı alayı kabartmasının karşısında yer alır. Kabartma üzerinde bir erkek figürü bulunur (Bittel et al., 1967: 64; Darga, 1992: 164). Figürün sağ elinde yer alan kartuşunda Büyük Kral Tuthalya yazmaktadır (Bittel et al., 1967: 93). Kral yarım daire biçiminde bir başlık takmaktadır. Yumruk biçimindeki sağ eli elinin başparmağı ileri uzatılmış biçimdedir. Kral sol eliyle lituus tutar. Lituusun kabzası avucunun üst kısmından taşar şekilde gösterilmektedir. Kral, eski yakın doğuda yaygın olan pullu iki dağın üzerine basar şekilde ayakta durmaktadır (Bittel et al., 1967: 93). Bu kral figürü galerinin en büyük kabartmasıdır (Akurgal, 1995: şek.45). Kral IV. Tuthalya'nın (1237-1209) buradaki tasvirinin öldükten sonra mı ya da ölmeden önce mi yapıldığı tartışmalıdır. Kral burada öldükten sonra tanrılaştırmış olarak tanımlanmıştır (Alp, 1948: 308; Bossert, 1957: 97-98). Ancak Ensart (2005b: 33), IV. Tuthalya'yı Yazılıkaya 34 numaralı figür gibi Güneş Tanrısı ünvanlı hüküm süren kral olarak yorumlamıştır.

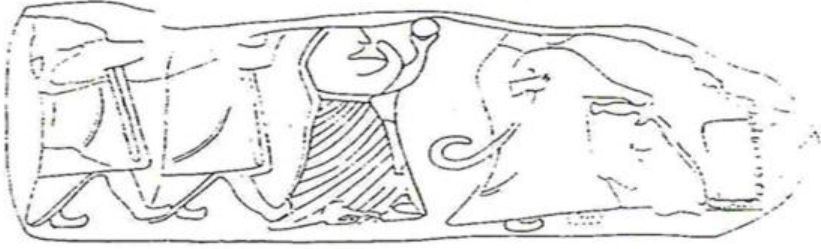
Çizim 4: Yazılıkaya 64 no'lu Kabartma (Bittel et al., 1967: 64; Darga, 1992: 164).

Yazılıkaya 81 no'lu kabartma (çizim 5) tanrının kralı kucaklama sahnesinden oluşur (Bittel et al., 1967: 25; Darga, 1992: 167). Kabartmadaki kral ve tanrı kartuşlarına göre tanrı, Şarumma; kral, Tuthalya'dır (Bittel et al., 1967: 25). Kralın sağ kolunun koltuk altında, aynı tanrınıninki gibi, kılıcının hilal kabzası görülür. IV. Tuthalya sol eliyle lituus tutmaktadır ve yuvarlak başlıklı, uzun mantoludur.

Çizim 5: Yazılıkaya 81 no'lu Kabartma (Bittel et al., 1967: 25; Darga, 1992: 167)

Alacahöyük Sfenksli Kapıya Ait Tapınma Tasviri'nde (çizim 6) oldukça hasar görmüş orthostat üzerinde kral ve kraliçenin iki görevli eşliğinde tahtında oturan bir tanrıçaya tapınmaları anlatılmıştır (Baltacıoğlu, 1995: 1). Tanrıçanın karşısında başı tahrip olmuş, uzun elbise giyen kral figürü, sağ elinde lituus tutar (Baltacıoğlu, 1995: 1). Bu figürün uzattığı diğer elinde tuttuğu testiyle de tanrıçanın önüne libasyon yapmaktadır.

Çizim 6: Alacahöyük Sfenksli Kapıya Ait Tapınma Tasviri (Baltacıoğlu, 1995: res. 2).

Alacahöyük Kent Duvarı Kapısının Solundaki Kabartmalı Orthostat (çizim 7), boğa biçimli bir tanrıya tapınan kral ve kraliçe tasvirinden oluşur (Macqueen, 2001: 159). Kral yuvarlak başlıklı, uzun mantolu ve ucu kıvrık ayakkabılı gösterilmiştir. Hitit Kralı elini kaldırarak dua ya da tapma jestinde bulunurken, sağ eliyle de lituus tutmaktadır (Alp, 1999: 14).

Çizim 7: Alacahöyük Kent Duvarı Kapısının Solundaki Kabartmalı Orthostat (Baltacıoğlu, 1995: res. 1.1).

Bir Küp Üzerindeki Hitit Silindir Mühür Baskısı, iki sahneden oluşur (çizim 8). Soldaki sahnede bir Hitit Kralı elindeki gaga ağızlı testiyle hava tanrısının önünde libasyon yapmaktadır (Uzunoğlu, 1979: 180). Sağda ise bir tanrının önünde diz çökmüş küçük bir adamın tapma sahnesi yer alır (Uzunoğlu, 1979: 180). Sol başta libasyon yapan kral tören giysisi ile ayakta durmaktadır. Figür bol ve uzun bir manto giyer ve mantonun altında gizlenmiş olan sağ elinde lituus tutar (Uzunoğlu, 1979: 180). Lituusun ucu alışıageldiği gibi dışa değil, içe doğru kıvrılmıştır (Uzunoğlu, 1979: 180). Bunun sebebi, mührü yapan zanaatkârın lituusta yaptığı bir mantık hatası olmalıdır.

Çizim 8: Bir Küp Üzerindeki Hitit Silindir Mühür Baskısı (Uzunoğlu, 1979: abb 2).

II. Muvatalli'nin (1295-1272) günümüze kalan yedi mühür baskısı birbirine oldukça benzemektedir. Baskılarda kralın adıyla unvanı olan, "Büyük Kral Muvatalli" yazısı yer alır (Gonnet, 1990: 9).

II. Muvatalli⁵ (çizim 9) ve kralın oğlu olan III. Murşili⁶ (çizim 10) damga mühür baskıları birbirine oldukça benzemektedir. İki mühür baskısında da tanrı uzun boynuzlu, konik başlıklı ve kısa eteklidir. Kral uzun elbiselidir ve sol eli ile fırtına tanrısını tutarken, sağ eliyle de lituus tutmaktadır (Alp, 2000: 174; Gonnet, 1990: 9.) Baskıların üzerinde tanrı ve kralların isimleri yazmaktadır (Alp, 2000: 174; Gonnet, 1990: 9).

Çizim 9: II. Muvatalli'nin Mühür Baskısı (Beran, 1967: Taf. 12, 250a)

Çizim 10: III. Murşilili'nin Mühür Baskısı (Alp, 2000: 174)

Değerlendirme ve Sonuç

Lituusun, Mısır, Babil ve Hititler'de bazı tanrısalılıklarca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar, Babil'de Amurru, Mısırdaki Osiris ve Hititler'de ^DLAMA, ayrıca metinlerden de öğrenildiğine göre Fırtına Tanrısı ZABABA, Hilaşsi, Zali(ia)nu, Katahziuri, Şuualiiat gibi tanrılar ve Tanrıça Iaiya (yaya) da lituus kullanmıştır (Alp, 1948: 310; Baltacıoğlu, 1995: 44).

⁵ II. Muvatalli'nin günümüze kalan yedi mühür baskısı bulunur (Gonnet, 1990: 9). Bu tasvirli baskılar birbirlerine oldukça benzer. Baskıların sol kısmında kralın adıyla unvanı olan, "Büyük Kral Muvatalli" yazısı yer alır (Gonnet, 1990: 9). Mühür baskılarından en iyi korunmuş olanı incelenmektedir. Mühürün çivi yazılı dış halkasında "Güneş Tanrısının ve Hellipi Fırtına Tanrısının, Tanrı Sarruma'nın ve Koruyucu Tanrının sevgilisi, Kahraman Büyük Kral Mursili'nin oğlu, Kahraman Büyük Kral Muvatalli'nin mührü." sözleri yazmaktadır (Alp, 2000: 172).

⁶ Mühür baskısının dış halkalarında yer alan çivi yazısında "Hatti Ülkesinin Kralı Kahraman Suppiluliuma'nın torununun çocuğu, Hatti Ülkesinin Kralı Kahraman Mursili'nin torunu, Hatti Ülkesinin Kralı Kahraman Büyük Kral Muvatalli'nin oğlu, Hatti Ülkesinin Kralı Kahraman Büyük Kral Majeste Mursili'nin mührü." sözleri yazmaktadır (Alp, 2000: 174).

Lituus kullanımı, tanrıların dışında özellikle krallarda görülür. Lituus, Mısır'da ilk hükümdar olarak gösterilen Tanrı Osiris'in, yeryüzündeki temsilcileri varsayılan, yaşarken tanrı olan firavunlar tarafından taşınır (Freeman, 2003: 39). Babil'de lituus, krallar ve bazı rahiplerle bağlantılıdır (Lumsden, 1992: 107).

Hititler'de Kralın birçok unvanı bulunur. Eski Krallık Dönemi'nde Hatti kralına tabarna/labarna unvanı verilir. I. Arnuvanda Dönemi'nden başlayarak ve sonra da daha sık olarak İmparatorluk Dönemi'nde Hitit kralı ^DUTU^Şi tam olarak "Güneşim" sanıyla belirtilirdi (Bossert, 1957: 102).

Hitit kralı, ayrıca çağdaşları diğer Yakındoğu hükümdarları gibi "Büyük Kral" olarak da tanımlanmıştı (Martino, 2003: 77). MÖ II. Bin'de, Babil kralı, Mitanni kralı, Asur kralı gibi Yakındoğu'nun bağımsız olan tüm hükümdarları kendilerini hem ulusal hem de uluslararası belgelerde "Büyük Kral" olarak adlandırıyorlardı, böylece yerel hükümdarlara göre üstünlüklerini vurgulamak istiyorlardı (Martino, 2003: 77).

Hitit kralları, genellikle uzun bir manto, uçları yukarı kıvrık ayakkabı giymekte; takke, küpe takmakta; ellerinde hilal kabızlı kılıç kuşanmakta ve ellerinde krallık alameti lituus taşımaktadır (Alp, 1948: 315). Kıvrık ucu aşağıya bakan lituus tutan kral figürlerinin hepsi törensel kıyafet giymiştir⁷. Geç Hitit Dönemi krallarında da bu özellik devam etmektedir⁸.

Lituusların, ANTAHŞUM ve KI-LAM Festivalleri'nde krallar tarafından taşındığı, yazılı belgelerde geçmektedir. Bu festivallerde kral tarafından kullanıldığı, merasim alaylarında muhtemelen elde taşındığı, kral tahta oturduğu zaman sağ tarafına ya da tahtın üzerine konduğu, tahttan indikten sonra da kendisine takdim edildiği ve ekmek kutsamada kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁷ Fraktin Kaya Anıtı'nda Tanrı ve kralın yüzleri birbirine dönüktür, kıyafetleri ve başlıkları birbirinin aynısıdır. Kısa etekli savaşçı kıyafetleriyle Hattuşili (1267-1237), karşısındaki tanrıya libasyon yapmaktadır. Fırtına Tanrısı sağ eliyle sağ omzuna dayadığı lituus taşır. Tanrının öne uzattığı diğer eli üzerinde iyilik sağlık anlamına gelen üçgen bir objenin üzerindeki hiyeroglif yazıtı Meriggi (1975: 309), Fırtına Tanrısı (tarhunt) olarak okumuştur. Karşısındaki erkek figürünün üzerindeki yazıtı ise Güterbock (1978: 130), "Büyük Kral Hattuşili Büyük Kral" olarak okumuştur ve böylece bu figürün III. Hattuşili olduğu anlaşılmıştır.

⁸ İspekçür Steli (Hawkins, 2000: 301; Orthmann, 1971: 481-482), Malatya B Kabartması (Delaporte, 1940: 28, XIX.21; Hawkins, 2000: 310; Orthmann, 1971: 520, lev. 539d), Malatya C Kabartması (Akurgal, 1995: şek 66, lev 87 a; Delaporte, 1940: 28, XIX.2; Hawkins, 2000: 311; Orthmann, 1971: 520 lev 39e), Malatya G Kabartması (Akurgal, 1995: 88 a; Delaporte, 1940: 30, XXII. 1; Hawkins, 2000: 306; Orthmann, 1971: 521 lev. 41b), Malatya K Kabartması (Delaporte, 1940: 29, XXIV. 1; Hawkins, 2000: 309; Orthman, 1971: 521-22 lev. 41f).

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde lituuslar, kral figürlerinin ellerinde kıvrık ucu aşağı ve arkaya bakacak şekilde tasvir edilmiştir. Sadece bir küp üzerindeki Hitit silindir mühür baskısında Lituusun ucu alışıgeldiği gibi dışa değil; içe doğru kıvrılmıştır. Bunun sebebi, mühür yapan ustanın, baskının düz çıkması için mühür üzerine aksını işlediği figürler arasındaki lituusda yaptığı bir mantık hatası olmalıdır.

Kralların elinde tuttuğu ^{GIŠ}kalmuş'u, Alp (1948: 310) bir krallık alameti olarak açıklamaktadır. Bossert (1957: 104) lituus bir tavşan sopası olarak düşünmekte, bugün dahi çiftçilerce kullanıldığını söylemektedir. Haas (1994: 203) zafer dolu ve güçlü asadan ziyade, daha yüksek değerde bir anlama sahip olduğunu düşünmektedir. Bryce'a göre (2002: 204) ise lituus, kralın Güneş Tanrısı adına kullandığı yargı gücünü simgelemektedir.

Bittel (1967: 124) lituus'un krali bir sembol olmasının yanında, tanrısallıkla taşıyan arasındaki bağı kuran, kutsal bir sembol olduğunu belirtmektedir.

Hitit krallarının tanrısallıklarının olduğu bazı yazıtlardan da anlaşılabilir. Emirgazi yazıtlarında "Bana, Güneşim Büyük Kral Labarna Tuthalya'ya dokunulmamış yerde içki sunsun (libasyon yapsın) ..." sözlerini van den Hout (1996: 547), kralın kendisini bir kült eyleminin nesnesi yaptığı şeklinde yorumlamaktadır. III. Hattuşili'ye (1267-1237) ait başka bir metinde geçen, "Tanrıça, kraliçem daima benim elimden tuttu, tanrısallıklarına sahip olduğum için tanrıların katında yürüdüm ve insan neslinin işlediği kötülüklerin hiçbirini işlemedim." yazısına bakarak Gurney (1990: 62), kralın Hitit İmparatorluk Dönemi'nde de, doğu uygarlıkları gibi insanüstü güçlerle donatıldığını düşünmektedir.

Hitit krallarının ölmeden önce, yaşarken de tanrılaştıkları ve Yazılıkaya 34 ile 64 no'lu kabartmalarda olduğu şekilde tasvir edildikleri Ensert (2005a: 297) tarafından ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak lituusun Mısırdan, Mezopotamya ve Suriye yoluyla Anadolu'ya geldiği anlaşılmaktadır. Hititlerde farklı isimlendirilen lituus, krallar ve bazı tanrısallıklarca kullanılmıştır. Hititlerin Mısır'la olan ilişkilerinin arttığı imparatorluk döneminde Hitit kralları, yaşarken de tanrı olan Mısır kralları gibi lituus kullanmışlardır. Lituus, krallara tanrısallık bir güç vermiş olabilir. Ayrıca sadece egemen kralların kullandığı lituus, özellikle imparatorluk döneminde kendilerini diğer tüm yerel krallardan ayırarak merkezi tek güç olduklarını vurgulamak istemeleri olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit uygarlıkları*: Net Turistik Yayınlar Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Alp, S. (1947). La désignation du Lituus en Hittite. *Journal of Cuneiform studies*, 164-175.
- Alp, S. (1948). kalmu" Lituus" and HUB. BI" Earring" in the Hittite Texts. *Bellefen, 12*, 320-324.
- Alp, S. (1994). *Konya civarında Karahöyük kazılarında bulunan silindir ve damga mühürleri*: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Alp, S. (1999). *Hititlerde sarki, müzik ve dans: Hitit çağında Anadolu'da üzüm ve şarap*: Kavaklıdere Kültür Yayınları.
- Alp, S. (2000). *Hitit Çağında Anadolu: Çiviyazılı ve Hieorglif Yazılı Kaynaklar*. İstanbul: Tübitak.
- Alp, S. (2005). *Hitit Güneşi*: TÜBİTAK.
- Baltacıoğlu, H. (1995). Alaca Höyük Sfenksli Kapı'ya Ait Tanrıçaya Tapınma Konulu Kabartmaya İlişkin Gözlemler. In: Ankara.
- Bar-Adon, P. (1980). *The Cave of the Treasure: The Finds from the Caves in Naħal Mishmar*: Israel Exploration Society.
- Beckman, G. (1981). A Hittite Cylinder Seal in the Yale Babylonian Collection. *Anatolian Studies, 31*, 129-135.
- Beran, T. (1967). *Die hethitische Glyptik von Bogazköy*: Gebr. Mann.
- Bittel, K., Naumann, R., & Otto, H. (1967). *Yazılıkaya Architektur, Felsbilder Inschriften und Kleinfunde*. Osnabrück: JC Hinrichs.
- Black, J., & Green, A. (2003). *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia: An Illustrated Dictionary*. London: British Museum Press.
- Bossert, H. T. (1957). Meine Sonne. *Orientalia, 26*(2), 97-126.
- Börker-Klahn, J., & Börker, C. (1975). Eflatun Pınar. Zur Rekonstruktion, Deutung und Datierung. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, 90*, 1-41.
- Bryce, T. (2002). *Life and Society in the Hittite World*. Oxford: Oxford University Press.
- Collon, D. (1983). *Krummstab Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie 1980-1983.*, 6.
- Darga, M. (1992). *Hitit sanatı*: na.
- Delaporte, L. (1940). *Malatya, Arslantepe I*. Paris.
- Ensert, H. K. (2005a). Is „The Figure No. 34 at Yazılıkaya" the Sungod or a King. *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, 65*(1168), 293-302.
- Ensert, H. K. (2005b). M. Ö İkinci Binde Kanatlı Güneş Kursu ile Taçlandırılmış Anadolu Hitit Figürleri. *Anadolu/Anatolia, 28*, 25-47.

- Erkanal, A. (1993). *Anadolu'da bulunan Suriye kökenli mühürler ve mühür baskıları*: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Freeman, C. (2003). Mısır, Yunan ve Roma. Çev. Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi.
- Gurney, O. (1990). The Hittites, rev ed. *Baltimore, 1*, 62.
- Güterbock, H. G. (1993). Sungod or King. *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbours. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, 225-226.
- Güterbock, H. G. (1997). Zum Felsrelief des Muwatalli am Sirkeli Höyük. *IM*, 47, 104.
- Güterbock, H. G., & Hoffner, H. A. (1980). *The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (CHD)*: Oriental Institute of the University of Chicago.
- Güterbock, H. G., & Kendall, T. (1995). *A Hittite silver vessel in the form of a fist*: na.
- Haas, V. (1994). *Handbuch der Orientalistik: The Near and Middle East. Der Nahe und Mittlere Osten. Geschichte der hethitischen Religion* (Vol. 15): Brill.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Vol. I, Inscription of the Iron Age, Part 3: Plates*: Walter de Gruyter.
- Hayes, W. C. (1953). *The Scepter of Egypt Part I: From the earliest times to the end of the Middle Kingdom*.
- Koşay, H. Z. (1951). *Alaca Höyük kazısı: 1937-1939 daki çalışmaları ve keşiflere ait ilk rapor*: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Körte, G., Körte, A., & Kobert, R. (1904). *Gordion: Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900* (Vol. 5): G. Reimer.
- Leinwand, N. W. (1984). *A study of Anatolian weathergods of the Old Assyrian Colony period*: University Microfilms International [Publisher].
- Lumsden, S. P. (1992). Symbols of power: Hittite royal iconography in seals.
- Macqueen, J. G. (2001). Hititler ve Hitit Çağında Anadolu, çev. Esra Davutoğlu, Ankara: Arkadaş Yayıncılık.
- Martino, S. d. (2003). *Annali e Res Gestae antico ittiti*.
- Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst*: Habelt.
- Özgüç, N. (1965). *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu: The Anatolian Group of Cylinder Seal Impressions from Kültepe*. Nimet Özgüç. ; Türk tarih kurumu basımevi.
- Özgüç, T. (1958). Bitik Vazosu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16(1-2).

- Özgüç, T. (2004). İnandıktepe. *Arkeo-Atlas Dergisi*, 3, 25.
- Robins, G. (1997). The Art of Ancient Egypt. In: London.
- Saltuk, S. (1990). *Arkeoloji sözlüğü*: İnkılâb Kitabevi.
- Sipahi, T. (2001). New Evidence From Anatolia Regarding Bull Leaping Scenes in the Art of the Aegean and the Near East. *Anatolica*, 27, 107-125.
- Smith, W., & D.C.L., L. D. (1875). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* (Vol. London): John Murray.
- Uzunoğlu, E. (1979). Küp Üzerine Bir Hitit Silindir Mühür Baskısı. *Anadolu Araştırmaları*(6), 179-196.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I: Arkeoloji ve Sanat Yayınları*.
- Ünal, A. (2003). Hititler Devrinde Anadolu II. In: İstanbul.
- van den Hout, T. P. (1996). Tuthalija 4. und die Ikonographie hethitischer Grosskonige des 13. Jhs. *Bibliotheca Orientalis*, 52, 545-573.
- Yıldırım, T. (2005). Hüseyindedede Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu. *V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 02-08.